

Yabancıların Gözüyle Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları Ottoman Cemeteries and Tombstones Through the Eyes of Foreigners (18th And 19th Centuries, İstanbul)

Selma GÜL*

Özet

Yabancıların Osmanlı başkentine ilgisi İstanbul'un fethiyle başlamış, 18. yüzyıldan itibaren mezar taşları daha dekoratif ve büyük ölçekli olmaya başlamış, mütevazı boyutlarından uzaklaşmaya başlamıştır. Bu gelişmelere ilgi yerel halktan, sanatçılardan ve yazarlardan çok, çeşitli amaçlarla kenti ziyaret eden yabancıardan geldi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu ilgi daha da artmış İstanbul'u anlatan çok sayıda eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. 19. yüzyıl İstanbul'unu anlatan görsel ve yazınsal eserlerde mezarlıklar ve mezar taşları da önemli bir yere sahiptir. Ülkeyi ziyaret eden yabancılar günlüklerinde deneyimlerini paylaşırken bazen diğer yabancı ressamlarla iş birliği yaparak yazılarını resimlerle desteklemiştir. Bazen de ressamlar İstanbul'u çeşitli yönlerden, yerel halkından, pitoresk manzaralarına kadar tasvir eden, albümler oluşturmuşlardır. Aynı zamanda 19.yy. in sonunda ortaya çıkan fotoğraf stüdyoları da buna katkı sağlamıştır. Bu çalışmada yabancıların Osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları ile ilgili deneyimleri hem görsel hem de yazılı olarak aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Mezarlıklar, Mezar Taşı, Seyyahlar, İstanbul.*

Abstract

The interest of foreigners in the Ottoman capital began with the conquest of Istanbul. Starting from the 18th century, tombstones that were both decorative and large in scale began to distance themselves from their traditional simplicity. These developments attracted not only the interest of the local population, artists, and writers but also that of foreigners visiting the city for various purposes. By the 19th century, this interest had increased even more, and numerous works depicting Istanbul began to emerge. These works hold significant importance in terms of reflecting Istanbul both visually and textually. Foreign visitors shared their experiences in travelogues, and some foreign painters collaborated with other foreign writers, supporting their writings with illustrations. Sometimes these painters depicted Istanbul's daily life, its people, and even its picturesque landscapes, producing albums. At the same time, photography studios that emerged at the end of the 19th century contributed to this as well. This study aims to convey the experiences of foreigners regarding Ottoman cemeteries and tombstones both visually and in written form.

Key Words: *Ottoman, Cemeteries, Tombstone, Travelers, İstanbul*

* Dr. Sanat Tarihçisi, selmagul02@gmail.com

Mezar taşları Osmanlı defin geleneğinde önemli unsurlar olmasının yanında sanatsal anlamda da dönemin modasını yansıtan en önemli belgeler olarak Türk Sanat Tarihindeki varlıklarını sürdürmektedirler. 17. yüzyılın sonuna kadar daha mütevazî ölçülerde ve dekorda yapılan mezar taşları 18. yüzyıla gelindiğinde ise devletin her kademesinde oluşan dışa açılım sanatta da etkisini göstermiş ve toplumda da karşılığını bularak İstanbul sokakları bol süslü meydan çeşmeleri ile donanmıştır. Çeşmelerdeki dekorlardan en fazla etkilenen alan ise mezar taşları olmuştur. İyi bir ekonomiye sahip her Osmanlı vatandaşı Türk İslam geleneğinde tartışmasız cenneti çağrıştıran çeşmelerdeki cennet metaforlu dekorları bazen yakınlarının bazen de ölmeden önce kendilerinin mezar taşlarında görmek istemiştir. Mezar taşları bu dönemde ortaya çıkan görünür olma tutkusu ile birlikte de heykel açığını kapatacak derecede önemli bir gelişme göstermiştir.

Bu gelişmelere ilgi yerel halktan, sanatçılardan ve yazarlardan çok, çeşitli amaçlarla kenti ziyaret eden yabancılardan geldi. Osmanlı İstanbul'una politik, askeri, ticari ve merak gibi nedenlerle gelen yabancıların, en fazla dikkatini çeken unsurlar mezarlıklar ve mezar taşları olmuştur. Osmanlı topraklarına gelen neredeyse her yabancı yazdığı günlüklerinde mezar taşlarından bahsetmişlerdir. Ülkeye gelen yabancılar deneyimlerini aktardıkları günlüklerini bazen başka bir yabancı ressamla işbirliği içine girerek resimlerle destekleyerek, görsel olarak Osmanlı İstanbul'unun birer belge niteliğinde günümüze kadar erişmesine olanak sağlamışlardır. Bazen de ressamlar sadece resimlerden oluşan albümler yaparak İstanbul'u, yerli halkı ve pitoresk görünüşleriyle her açıdan resimlemişlerdir.

İstanbul'a gelen yabancıların şehirde dikkatini çeken en önemli unsurlardan biri mezarlıkların kapladıkları ve konumlandıkları alanlardı. 18. yüzyılda İstanbul'a gelen Lady Montagu 1717 yılında yazdığı mektuplarından birinde kentin etrafını saran mezarlıkların tüm kentten daha büyük bir alanı kapladığını söyler ve bu mezarlık alanlarını yitirilen araziler olarak görür (Montagu 1996:85). 1701'de Fransız hükümeti tarafından Doğu'ya botanik araştırmaları ve bitki toplamak için gönderilen Joseph Pitton de Tournefort da İstanbul'da kaldığı kısa sürede mezarlıkları ziyaret etmiştir. Tournefort "İstanbul'da mezarlık alanı ekilecek olsa bu büyük kenti yılın yarısına kadar besleyecek tahıl üretilir; ayrıca burada kente ikinci bir sur yapılacak kadar taş vardır" (Tournefort 2005:84) diyerek mezarlık alanlarının büyüklüğüne ve mezar taşlarının çokluğuna vurgu yapmıştır. 1796'da Osmanlı hizmetinde çalışmak üzere İstanbul'a gelen ressam Michel Francois Preaulx Eyüp Mezarlığını ziyaret etmiş ve günümüzde Pierre Loti tepesi olarak bilinen tepeden görünen İstanbul manzarasını tuvaline aktarmıştır (Görsel 1). Bu manzarayı en iyi betimleyen ise, 1836'da İstanbul'a gelen ve burada deneyimlediklerini iki cilt halinde yayımlayan Julia Pardoe'dir. Pardoe: "Mezarlıktan görünen manzara çarpıcı güzellikte, bir yanda yedi tepe üzerine kurulmuş ve göklere yükselen binlerce sivri minaresiyle şehir, liman ağzına dek uzanıyorken ufuk çizgisi apansız eski Bizans'ın en kalabalık noktalarından birinde yitiyor" diyerek manzarayı tasvir etmiştir.

Görsel 1: “Eyüp Mezarlığı’ndan İstanbul’un Genele Görünümü”, Michel Francois Preaulx, 1796-1812, Sulu Boya, Özel Koleksiyon, Fransa. (<https://www.mutualart.com/Artwork/Vue-generale-de-Constantinople-prise-du-/3C901784E20D3024F22B23A79338165B>, Erişim Tarihi: 13.12.2024, 14:47)

Kırım Savaşı sırasında İngiltere tarafından Türkiye’ye asker ressam ve muhabir olarak gönderilmiş olan O’Reilly Montagu savaş resimleri dışında dönemin ilgi gören konularından olan mezarlıkları da resmetmiştir (Montagu 1856). İngiliz hükümeti daha önce de Türkiye’ye savaşı resmetmesi için ressamlar göndermiş fakat bu ressamların resimlerinin gerçeği yansıtmadığı, savaşın propagandasının yapıldığı düşünülmüş ve halk tarafından kabul görmemiştir. Son olarak Montagu gönderilmiş ve resimleri İngiliz halkı ve medyası tarafından gerçekleri yansıttığı düşünülerek büyük ilgi görmüş ve gazetelerde yayınlanmıştır (Küçükhasköylü 2018:512). Bu resimlerinden birinde de Üsküdar Mezarlığı’nı resmetmiştir (Görsel 2).

Görsel 2: “İstanbul: Bir Türk mezarlığında mezarların yanında duran insanlar; arka planda şehir”, O’Reilly Montagu, 1854, Sulu Boya, Özel Koleksiyon, İngiltere. (<https://wellcomecollection.org/works/tamb9aj8/images?id=ykbc2v67>, Erişim tarihi: 13.12.2024)

İstanbul’a gelen ve şehirde en fazla vakit geçiren ziyaretçilerden biri olan Charles White (1793-1861) Eton Koleji’nden mezun olduktan sonra orduya katıldı. 1830-31 arasında Belçika kralının seçimi konusunda Britanya’yı temsil eden Lord Ponsoby’nin sekreterliğini yaptı. Lord Ponsoby’nin 1832’de Britanya’nın Osmanlı İmparatorluğu elçiliğine atanması White’ın Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul’a ilgi duymasına neden oldu. Ponsoby’nin elçiliğinin son yılı olan 1841’de İstanbul’a gelerek 1844’e kadar kaldı. Kaldığı bu süreçte edindiği bilgi ve izlenimleri White “İstanbul’da Üç Yıl; Türklerin Örf ve Adetleri, 1844-45” adlı kitabında aktarmıştır:

“Fakirler için yapılan taşlar iki dikey taş biri baş taşı diğeri ayak taşından oluşur. Orta sınıf için yapılan taşlar baş ve ayak taşına ek olarak mezarın üzerine düz bir levha ve ortasında uzunlamasına bir açıklığı olan mezarlardır. Bu açıklık mezarların üstünün tamamen kapanmasını yasaklayan hüküm göz önünde bulundurularak yapılır. Halk arasında yaygın olan düşünceye göre bu açıklığın bir başka nedeni ölüyü kontrol etmek ve sorgulamak için gelen Münker ve Nekir isimli meleklerin giriş çıkışını kolaylaştırmaktır. Bu düz levhaların dairesel oyukları vardır. Bunların özellikler kuru havalarda boş kalan bu oyuklara kuşlar için yapıldığı iddia edilir. Bunlar aslında Hristiyan ve Müslümanların ortak süslemeleridir” (White 2022:256).

Bu konuya değinen bir başka yabancı ise İtalyan yazar Edmund De Amicis’dir. Amicis: “Mezarlığın çoğunun başına ve ayak ucuna birer taş yerleştirilmiş; Münker ve Nekir adlı iki melek ölünün ruhunu yargılamak için bu taşların üstünde oturur” der (Amicis 2010:57). Her ne kadar çok fantastik ifadeler gibi görünse de zamanla halk taşlara bu tür anlamlar yüklemiş olabilir.

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen bir başka ressam Alicia Blackwood'tu. Eşi asker olan Blackwood eşiyile birlikte o sıralarda Üsküdar'daki İngiliz hastanesinde görevli olan Florance Natingale'e yardımcı olmak için şehre gelmiştir. Bu sırada İstanbul resimleri de çizmiş ve bunları Florance Natingale'e ithafen bir albümde toplamıştır (Blackwood 1857). Osmanlı döneminde mezarlıklar ziyaret alanları olmasının yanında şehrin en güzel manzaralarına sahip alanlar oldukları için mesire alanları olarak da kullanılmıştır. Blackwood'un resimlerinden biri buna örnektir (Görsel 3). Resimler için açıklamalarda da bulunan Blackwood'un "Perşembe Öğleden Sonra, Üsküdar" isimli resmi için yaptığı açıklama şöyledir: "Türk hanımlar mezarlığın duvarında buz, meyve, kahve, yemek ve sigara içmek için toplanırlar; Gökkuşağının renklerinden oluşan sahne, son derece neşeli ve canlıydı" (Blackwood 1857). Benzer görüntülere tanıklık eden Georgina Adelaide Müller: "Türk kadınları mezarlıklarda serdikleri halılar üstünde bütün günlerini geçirmeye bayılırlar" diye eserinde belirtmiştir (Müller 2010:39). Mezarlıkların mesire alanları olarak kullanımının Cumhuriyet dönemine kadar devam ettiği Selahattin Giz'in 1929 tarihli "Eyüp'te piknik" isimli fotoğrafında da görülebilmektedir (Görsel 4).

Görsel 3: "Perşembe öğleden sonra, Üsküdar", Alicia Blackwood, 1857.

Görsel 4: “Eyüpsultan Mezarlığı’nda Piknik”, Selahattin Giz, 1929, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Arşivi. [https://katalog.iae.org.tr/yordam/?p=1&q=piknik&alan=tum_txt&fq\[\]=-kunyeAnaTurKN_str%3A%220400%22](https://katalog.iae.org.tr/yordam/?p=1&q=piknik&alan=tum_txt&fq[]=-kunyeAnaTurKN_str%3A%220400%22), Erişim tarihi: 13.12.2024).

İngiliz ressam William Purser’ın 1820-30’larda çıktığı Yakındoğu seyahatindeki duraklarından biri de İstanbul’du. Ressam Pera’da Küçük Mezarlık olarak bilinen Tepebaşı Kasımpaşa Mezarlığı’nı resmetmiştir (Görsel 5).

Görsel 5: “Haliç’teki yeni Türk Donanma Binaları ve Tersanelerinin görünümü: Arka planda İstanbul”, William Purser 1820-1830, Sulu Boya, Victoria&Albert Museum, İngiltere. ©Victoria and Albert Museum, London (<https://collections.vam.ac.uk/item/O148278/a-view-of-the-new-watercolour-purser-william/>), Erişim: 13.12.2024)

Aynı mezarlığı ziyaret eden Edmund de Amicis mezarlıkta şahit olduklarını şöyle anlatmaktadır: “İki Türk bir mezarın yanında oturarak bir çıkını açtılar ve yemek yemeye

başladılar. İçlerinden biri kağıda sardığı bir yiyeceği (balık ekmek gibi) mezarın üzerindeki deliğe soktu. Bu yiyecek bana sonradan anlatıldığına göre Türklerin yeni kaybettikleri akrabalarına sevgi ifadelerinin bir göstergesi olarak bıraktıkları bir rızık parçasıymış ve bu delik onların sevdikleri insanların başlarında ağlaşmalarını işitmeleri, birkaç damla gülsuyu dökülmesi ya da bırakılan bir çiçeğin kokusunu almaları içinmiş” diyerek halkın inançları hakkında bilgiler aktarmıştır. Bu ifadeler bütün halka mâl edilemeye de mezar ve mezarlık üzerine Türk kültüründe günümüzde de uygulanan çok farklı inanışlar olduğu gibi (Büyükokutan 2007:78) taşların formlarına bağlı olarak da zamanla ortaya çıkan çeşitli batıl inançların varlığı söz konusu olabilir.

1842 yılının sonlarında İstanbul’a geldiği düşünülen Amedeo Preziosi Sultan II. Abdülhamid’in saray ressamı olmuştur. Sanatçı İstanbul yaşamını gerçekçi ve romantik bir anlayışla resmetmiştir. Bunlar arasında çok sayıda mezarlık resmi de yer alır. Bunlardan biri çok fazla bilinmeyen “Pera’da bir mezarlık” isimli tablosudur (Görsel 6). Mezarlık akşam karanlığında resmedilmiştir. Ay ışığı taşlara yansımış ve resmin sol köşesinde bir mezarın üzerinde ağacın dalına asılmış bir lamba bulunmaktadır. Lady Montagu mezarlıkları ziyaret ettiğinde önemli kişilerin mezarları üzerinde daima ışıkların yandığını dile getirmiştir (Montagu 1996:86). Preziosi de Montagu’nun bu cümlesini resmiyle belgelemiş gibidir. (Görsel 6).

Görsel 6: “Pera’da bir mezarlık”, Amadeo Preziosi, 1856, Sulu Boya, Victoria and Albert Museum, İngiltere. ©Victoria and Albert Museum, London <https://collections.vam.ac.uk/item/O1361148/the-cemetery-at-pera-watercolour-preziosi-aloysius-rosarius/>, Erişim: 13.12.20024)

19.yüzyılda mezarlıklarda dikkat çeken unsurlardan biri de kahvehanelerdi. Kahvehane ve mezarlık ikilisi garip gibi görünse de aslında Osmanlı toplumu için çok sıradan bir durumdu. Çünkü şehrin her yeri mezarlıktı ve kahvehaneler şehrin her yerindeydi. Sabit kahvehaneler olduğu gibi seyyar kahveciler de vardı. Bunlar bazen bir cami avlusunda bazen de bir hazire duvarına tezgahını yaslamış bir şekilde görülebilirlerdi. Edmund de Amici: “İstanbul’un neresinde olursanız olun “kahveci” diye bağırmanız

yeterlidir. Üç dakika sonra önünüzde dumanı tüten bir fincan kahve hazırdır” diyerek kahveye ulaşım kolaylığını dile getirmiştir (Amicis 2010:67). Sırt çantasıyla seyahate çıkan Albert Richard Smith 1849’da Doğu medeniyetlerini doğrudan gözlemlemek için İstanbul’u ziyaret etmiştir. Gördüklerinin ve duyduklarının onda uyandırdıklarını olduğu gibi okuyucuya yansıtmayı hedeflemiştir. Beyoğlu’nda Büyük mezarlığı gezen Smith de mezarlıkta gördüğü kahvehane karşısında: “*Büyük mezarlığın karşısındaki kahvehane yeri itibariyle oldukça tuhaftı. Çünkü kahvehanedeki tüm sandalyeler ve masalar mezar taşlarının arasına dizilmiştir. Sanki burayı bir tatil yeri olarak görüyorlardı. Çok absürt bir görüntü olmuştu*” ifadelerini kullanmıştır (Smith 2015:138). Bu cümleleri en iyi ifade eden görüntüyü ise 1848’de İstanbul’a gelen ve bir dizi İstanbul resmini bir albümde toplayan Camille Rogier aktarmıştır (Rogier 1848). Rogier’in yaptığı “*Kabristanda kahvehane*” isimli resim, Smith’in cümlelerinin bir yansıması gibidir (Görsel 7). Julia Pardoe kahvehanelerin ölümler diyarını eğlenceleriyle canlandırdığını (Pardoe 2022:277); Hans Christian Andersen Üsküdar mezarlığındaki kahvehanelere gittiğini dile getirmiş (Andersen 1994:119).

Görsel 7: “Kabristanda Kahvehane”, Camille Rogier, 1848.

Mezar taşlarının işlevinin dışında kullanılması ya da yok edilmesi sadece yakın tarihimize özgü bir durum değildi. Osmanlı döneminde de mezar taşları farklı amaçlarla kullanılabilirdi. Amedeo Preziosi’nin 1850 tarihli “*Boşnak çoban ve Paşa*” isimli tablosu buna bir örnektir (Preziosi 2007:32) Resimde süslemeli bir mezar taşı mezarlığın bir köşesinde yer alan kahvehane duvarında örgü taşı olarak kullanılmış bir vaziyette resmedilmiş (Görsel 8). Albert Richard Smith gösterişli boyalı ve yaldızlı mezar taşlarını İstanbul’a gelen yabancı gemi mürettebatının bahçelerinde süs olarak kullanmak için söküp götürdüklerini dile getirmiş: “*Bu basit bir yolcu saygısızlığı değil, aksine çok sert bir şekilde cezalandırılması gereken bir suçtur*” diyerek duruma karşı tepkisini dile getirmiştir

(Smith 2015:122). Başbakanlık Osmanlı arşivinde de benzer durumlara ilişkin belgeler mevcuttur. 1857 tarihli bir belgede Karabet isimli taşçı ile kabristandan taş çıkarma hususunda anlaşan Rumelihisarı'ndaki caminin imamı Mehmed Efendi'nin imamet ve hitabet cihetleri elinden alınmıştır². 1889 tarihli bir başka belgede hakkında işlem başlatılması istenen Kasımpaşa'da yaşayan Sadeddin isimli vatandaş kabristan taşlarını kırarak hanesine döşemiş ve mezarlık demirlerini evinin penceresine taktırmıştır³.

Görsel 8: “Boşnak Çoban ve Paşa”, Amadeo Preziosi, 1850.

Osmanlı mezar taşları hakkında dile getirilen genel bilgiler dışında mezar taşı atölyeleri hakkında bilgilere de yine yabancılar sayesinde ulaşıyoruz. Mezar taşlarının boyandığına dair bilgileri mezarlıkları ziyaret eden hemen hemen bütün yabancı yazarlar dile getirmiştir. Fakat 1852’de İstanbul’a gelen Fransız yazar Théophile Gautier mezar taşlarının boyanmasıyla ilgili detaylı bilgi vermektedir (Gautier 2007:113). Gautier:

“Yeni ve eski köprüler arasında, Haliç kıyısı boyunca uzanan sokakta mermer ustaları çalışır. Kavuklu ve sarıklı taşlar sokakta yontulur. Yeşil, kırmızı ve mavi boya kutuları arasında çalışan süsleme işçileri de Kur’an’dan ayetlerin altın yaldızlı harflerle belireceği taşların alt kısımlarını ya da özellikle kadın mezar taşlarına özgü çiçek, asma dalı, üzüm salkımı gibi motifleri boyarlar. Bu motifler zarafet, güzellik ve bereket amblemleridirler”

diyerek atölyeler hakkında bilgi vermiştir. Royal Academy Schools’da eğitim görmüş bir sanatçı ve mimar olan William Purser, 1820-30 yılları arasında Yakın Doğu seyahatine çıkmış ve durakları arasında İstanbul’da yer almıştır. Purser’in Üsküdar mezarlığını resmettiği “Bir Müslüman cenazesi” isimli tablosu Gautier’in betimlediği mezar taşı ustaları tarafından renklendirilmiş mezar taşlarının canlandırılmış bir halidir (Görsel 9). Resimde

² BOA, Fon: MKT.NZD., Kutu:253, Gömlek:56.

³ BOA, Fon: DH.MKT., Kutu:1748, Gömlek:38.

bir cenaze alayı omuzlarında bir tabut taşımakta ve iki yanda üzerinde boyanmış asma ağacı motifi olan ve çeşitli renklerde boyanmış mezar taşları görülebilmektedir. Bir Doktor olan ve 1792-98 yılları arasında Fransız hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilen ve Üsküdar Mezarlığı'ndaki mezar taşı yapan ve satan dükkânları ziyaret eden Antoine Olivier: "Bu dükkanlarda çalışan ustalar, işçiler mermerleri yontarak çeşitli şekiller vermek, çiçekler, mersiyeler ve Kur'an'dan alınmış ayetler kazımakla meşguldürler" diyerek gördüklerini aktarmıştır (Olivier 2007:54). Charles White'da bu konuda bilgiler veren başka bir yazardır: "Taşçılardan en çok mezar taşı talep ediliyor. Bütün taşçıların hem kentte hem de mezarlıklardaki barakaları her yaşa uygun hazır çeşitli mezar taşlarıyla dolu. Kendilerine övgü dolu bir ağıt hazırlayamayanlar için ellerinde bir de kitap var" diyerek mezar taşı yazılarının toplandığı bir kitap olduğunu ve isteyenlerin buradan seçerek mezar taşında mersiyeler yazdırabildiğini dile getirmiştir (White 2022:242).

Görsel 9: "Bir Müslüman Cenazesi", William Purser, 1820-30, Sulu Boya, British Museum, İngiltere. ©The Trustees of the British Museum (https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1890-0512-133, Erişim:13.12.2024)

Bir mozaik sanatçısı olan ve bir süre İstanbul'da yaşayan Pretextat Lecomte (Lecomte

"En güzel mezar taşlarına Eyüp'te rastlanmaktadır. Türk yontmacıların çoğunun atölyesi de vardır. Elli yıl öncesine kadar bu yontmacılar sadece Türklerdi. Sanatları olgun bir sanattı. Kabristanlarda bu devirden kalma ve büyük ustaların elinden çıkma mezar taşları mevcuttur. Türk mermer yontucu asla ayakta çalışmaz, Taş, merdane vazifesi gören iki parça yuvarlak tahtanın üzerine, zanaatçının önüne yerleştirilmiştir. Taşı yerinden oynatmak istediğinde tahtadan bir kauçuk kullanır ve kendisi hiç kimildamaz. Bir taşçı kimseyi rahatsız etmez. Şuna inanmanızı isterim ki onun sessiz sessiz, ağır ve yeknesak hareketlerle, en ufak bir sıkıntı belirtisi göstermeden

çalıştığını seyretmeye doyum olmaz.”

diyerek taşçı ustalarına olan hayranlığını dile getirmiştir,

Osmanlı mezar taşı ustalarına ait belge niteliğinde en önemli görsel Amadeo Preziosi'nin 1878 tarihli “Karacaahmet’de Mezartaşçılar” isimli tablosudur (Görsel 10). Tabloda altı mezar taşı ustasının mezarlık yolu üzerinde bir baraka önünde ellerinde çekiç ve demir çubukla farklı taşlar üzerinde çalıştığı görülmektedir. Etrafta ise yapılmış bitmiş mezar taşları yer almaktadır. Pretextat mezar taşı ustalarının kullandıkları alet hakkında da ilgi vermektedir (Lecomte t.y.:61). Lecomte:

“Eski Türk yontmacıların kalemleri çok ilkeldi. Bugün de böyle hala ferforje kullanıyorlar ki, eski yontmacıların eserlerinde müşahede ettiğimiz çizgi netliği bu sebeple daha da hayretimizi mucip olmaktadır. Yontmacıların kalemleri Çakmakçılar Yokuşu’nda imal edilmektedir. 1.50 metre boyunda ufacak dükkanlarda çalışılmaktadır. Bu dükkanların tam ortasında yere bir oyuk açılmıştır. Bir çocuğun işlettiği yatay bir körük tarafından beslenen bir nevi demirci ocağının hizasında bulunmak için işçi bu deliğin içine girmiştir. Birkaç saniyede demir çubuklara istediği şekli verilerek kesildiği görülür. Bu yukarıda bahsettiğimiz yontma kalemleridir.”

Görsel 10: “Karacaahmet’te Mezartaşçılar”, Amadeo Preziosi, 1878. Kâğıt üzerine karışık teknik, Dolmabahçe Sarayı Resim Müzesi Koleksiyonu.

Yazar aynı zamanda yabancı yontmacıların piyasaya çıkmasıyla sanatın modernleştiğini fakat karakterini kaybetmediğini, yine de eski ekolden Türk yontmacılara İstanbul’da liman iskelesinde ve Eyüp’te hala rastlandığını dile getirmiştir. Mezar taşı atölyeleri dükkanlar, ya da mezarlıklarda yol kenarlarına koyulan barakalardan oluşmaktaydı. Buna ait bir diğer görsel, II. Abdülhamid’e bir fotoğraf albümü sunan Jules Sandoz’a ait bir fotoğraftır. Sandoz, Fransız Haber Ajansı Havas’ın temsilcisi olarak İstanbul’a gelmiş ve İstanbul’un fotoğraflarının çekilerek elle renklendirilmesi için bir grup ile birlikte çalış-

mıştır. 1896’da fotoğraf çekimi izni için II. Abdülhamid’e bir mektupla müracaat etmiştir. İstanbul ve Mısır ile ilgili çekip renklendirdikleri fotoğrafları II. Abdülhamid’e takdim etmiştir (Genç ve Çolak 2008: 671). Fotoğrafta mezarlık yolu üzerinde bir mezar taşı ustası etrafta yüzeyleri düzeltilmiş taşlar içinde elinde bir aletle bir yabancı ile konuşurken yer almaktadır (Görsel 11).

Görsel 11: “Üsküdar’da bir mezarlık (Karacaahmet Mezarlığı)”, 1899, Jules Sandoz, İ.Ü.N.E.K. II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi.

İngiltere’de özel bir koleksiyonda yer alan ve İngiliz Okulu Sanatçıları tarafından yapılan bir gravürde, mezarlıktaki yol kenarında iki mezar taşı ustasından biri, mezar taşı parçası olan kapak taşı üzerinde çalışırken ve belki taşı sipariş eden, giyiminden statüsü yüksek olduğu anlaşılan bir Osmanlı vatandaşı ile konuşurken resmedilmiştir (Görsel 12).

Görsel 12: “Türk Mezarlığı girişinde mezartaşçılar”, İngiliz Okulu Sanatçıları, 1876, Özel Koleksiyon, İngiltere.

(<https://liszt-collection.pixels.com/featured/making-tombstones-at-the-entrance-to-the-turkish-cemetery-litz-collection.html>),

(<https://www.bridgemanimages.com/en/english-school/the-eastern-question-the-turkish-cemetery-at-scutari-engraving/engraving/asset/1059250>).Erişim:13.12.2024)

Osmanlı İstanbul’una gelen meraklı yabancılar yanlarındaki yerel rehberlerin verdiği bilgilerle mezarlıkları gezerek mezarlıklar ve mezar taşları konusundaki genel bilgiler dışında, kapak taşından içeriye yemek sokulması, münker ve nekir’in sorgulama sırasında baş taşı ve ayak taşına oturacaklarına inanılması gibi halkın ölüme ilişkin inançları doğrultusunda mezar taşlarına yükledikleri anlamlar hakkında da bilgi vermişlerdir. Bu tür bilgiler zamanla halkın mezar taşlarına yüklediği anlamlar olmalıdır. Yabancıların en dikkatini çeken durumlardan biri mezar taşlarının boyalı olmasıydı.

Günümüzde korunaklı alanlar olduğu için bazı türbelerin içinde yer alan mezar taşlarının üzerindeki boyaların ilk günkü gibi korunmuş olması (Gül 2017: 477), ressamların belge niteliğindeki resimlerinde görülen boyalı mezar taşları, özellikle hazirelerde yer alan mezar taşlarının büyük çoğunluğunun da ilk yapıldıkları anda boyalı olduklarını fakat açık havada geçen yüzyılların verdiği tahribatla boyalardan bir iz kalmadığını düşündürmektedir. Ziyaretçilerin en şaşırdukları bazen de imrendikleri durum, kentte yaşam ile ölümün iç içe olması insanların mezarlıkları korku duyulacak alanlar olarak değil, İstanbul ve boğaz manzaralarıyla zamanlarını geçirecekleri dinlendirici mekânlar olarak görmeleri ve mezarlıkların konumlandıkları alanlardı. Rumelihisarı Mezarlığı’nı ziyaret eden ve buna olan hayranlığını dile getiren Alphonse De Lamartine’in söylediği gibi (Lamartine 1971:100): “Hisarların ayakları Türk mezarlıkları ile kaplıdır. Kökleri denizde, yeşillikler arasında beyaz mermere yontulmuş sarıklar görünür. Ne Mutlu Türklere! Sevdikleri ve seçtikleri ağacın gölgesinde çağılıtları onları büyülemiş olan suların kıyısında hayatta iken besledikleri kumruların yanında, diktikleri çiçeklerin kokuları arasında yatıyorlar.”

KAYNAKÇA

Amadeo Preziosi. (Mary Işın, Çev., Begüm Kovulmaz, Ed.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Amicis, Edmund. (2010). İstanbul, (Filiz Özdem, Çev.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Blackwood, Alicia (1857). *Scutari The Bosphorus And Crimea, Twentyfour Sketches*, Bristol, C.1., Bridge Street.

Gautier, Théophile. (2007). İstanbul *Dünya'nın En Güzel Şehri*, (Nuriye Yiğitler, Çev.), İstanbul, Profil Yayınları.

Gül, Selma. (2017). "İstanbul Şehzade Camii Haziresinde Bulunan Bir Grup Sandukalı Mezar Taşı Üzerinde Görülen Bezemeler", Kayseri, *Geleneksel Türk Mezar Taşları I. Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Erciyes Üniversitesi Matbaası.

Küçükhasköylü, Nurdan S. (2018). "19. Yüzyılda Muhabir Ressamlar: Frederick Montagu O'Reilly ve Kırım Savaşı İzlenimleri", Mehmet Yavuz Erler, Abdullah Şevki Duymaz, Ed.), Ankara, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar I*, Gece Kitaplığı, s.509-540.

Lamartine, Alphonse de (1971). İstanbul Yazıları, İstanbul, İstanbul Kitaplığı-Yenilik Kitabevi.

Lecomte, Pretextat. (t.y.). *Türkiye'de sanatlar ve Zanaatçılar Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu*, (Ayda Düz, Haz.), İstanbul, Tercüman Yayınları.

Montagu, Lady Mary Wortley. (1996). *Doğu Mektupları*, (Murat Aykaç Erginöz, Çev.), İstanbul, Yalçın Yayınları.

Montagu, O'Reilly. (1856). *Twelve Views Blacksea and the Bosphorus*, London, Day & Son Lithographers to the Queen (6, Gate Street Lincoln's Inn Fields).

Müller, Mrs. Max. (2010). İstanbul'dan *Mektuplar*, (Afife Buğra, Çev.), İstanbul, Şehir Yayınları.

Olivier, Antoine. (2007). *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*, (Aloda Kaplan, Haz.), İstanbul, Kesit Yayınları.

Rogier, Camille. (1848). *La Turquie Moeurs Et Usages Des Orientaux au Dix-Neuvième Siècle sceines de leur vie entérieure et publique, harem, bazars, cafes, bains, danses et musique, costumes levantines, etc.*, Paris, Imp. Lemercier.

Smith, Albert Richard. (2015). İstanbul'da *Bir Ay*, Mehmet Şerif Erkek, Çev.), İstanbul, Yeditepe Yayınları.

Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, (Adnan Genç ve Orhan M. Çolak, Haz.), İstanbul, İBB. Kültür A.Ş. Yayınları.

White, Charles. (2022). İstanbul'da Üç Yıl Türklerin Örfleri ve Adetleri, 1841-44, (Zeynep Rona, Çev.), İstanbul, Kitap Yayınevi.